

Сын-пікір / Review
FTAXP / IRSTI 03.81.31

<https://doi.org/10.32523/3080-129X-2025-150-1-165-173>

**Түрк өркениетін тұлғалаған еңбек.
(Фейзиев Жаванширдің «Түрк әлемі». – Алматы: Алматы-Принт. 2019.
5-томдық еңбегіне сын-пікір)**

Х. Тұрсұн^a, А. Сундетова^b

^aҚожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, Түркістан, Қазақстан

^bМ. Оспанов атындағы Батыс Қазақстан медициналық университеті, Ақтөбе, Қазақстан

^a✉ khazretali.tursun@ayu.edu.kz

**The work represents Turkic civilization.
(Review of Zhavansir Feyziyev. 5-volume work “Turkic World”. – Almaty:
Almaty-Print. 2019)**

Kh. Tursun^a, A. Sundetova^b

^aof Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University, Turkestan, Kazakhstan

^bWest Kazakhstan Marat Ospanov Medical University, Aktobe, Kazakhstan

**Произведение, олицетворяющее тюркскую цивилизацию.
(Рецензия на 5-томный труд Джаваншира Фейзијева
«Тюркский мир». – Алматы: Алматы- Принт, 2019)**

Х. Тұрсұн^a, А. Сундетова^b

^aМеждународный казахско-түрік университет им. Ходжи Ахмеда Ясави, Түркістан, Қазақстан

^bЗападно-Казахстанский медицинский университет имени М. Оспанова, Ақтөбе, Қазақстан

Сілтеме жасау үшін: Тұрсұн Х., Сундетова А. Түрк өркениетін тұлғалаған еңбек. (Фейзиев Жаванширдің «Түрк әлемі». – Алматы: Алматы-Принт. 2019. 5-томдық еңбегіне сын-пікір). *Gumilyov Journal of History*. 2025. Т.150, no.1, 6.165-173. <https://doi.org/10.32523/3080-129X-2025-150-1-165-173>

For citation: Tursun Kh., Sundetova A. The work represents Turkic civilization. (Review of Zhavansir Feyziyev. 5-volume work “Turkic World”. – Almaty: Almaty Print. 2019). *Gumilyov Journal of History*. 2025. Vol.150, no.1, pp.165-173. <https://doi.org/10.32523/3080-129X-2025-150-1-165-173>

Қаржыландыру көзі: Бұл зерттеу жұмысы Қазақстан Республикасы ғылым және жоғары білім министрлігінің Ғылым комитетімен қаржыландырды (Грант № AP 19676634)

Философия ғылымдарының докторы Жаваншир Эюбоглы Фейзиевтің (Джаваншир Эюб-оглы Фейзиев) «Түрк әлемі» атты 5-томдық еңбегі Халықаралық Түркі академиясының дайындауымен қазақ тіліндегі аудармасы 2019 жылы жарыққа шықты. Академияның аталған еңбекті бірнеше түрік тіліне аударып жариялауы автордың ойлары мен тұжырымдарын насихаттауға үлкен қызмет еткендігін атап айтуға болады.

Түркітанушы Ж. Фейзиевтің Халықаралық Түркі академиясының дайындауымен қырғыз тілінде жарық көрген «Түрк әлемі» атты бестомдығының таныстырылымы 2023 жылдың 3 ақпанында Бішкек қаласында презентациясы өтті. Оның тарих әлеуметтану және саясаттану тақырыптарындағы жүзден астам мақалалары Азербайжан, Түркия, Украина, Ресей, Сербия, Франция және Пәкстанда жарық көрген.

Ж. Фейзиев аталған көптомдықты үлкен дайындықпен қолға алған. Бірнеше шет тілдерін еркін меңгеруі, халықаралық ұйымдар мен мекемелерде ғылыми, ұйымдастырушылық және басшылық қызметтерді атқаруы, Азербайжан Республикасы Ұлттық Мәжілісінің IV, V, VI шақырылымдарының депутаты, ТүркПА-дағы Азербайжан Республикасы делегациясының өкілі сияқты парламенттік және саяси қызмет тәжірибелері қолға алған еңбекті теория жүзінде ғана емес, тікелей өз тәжірибелері арқылы да жетік меңгергендігін танытады. Осы жинаққа дейін автордың - Фейзиев 2002; 2008; 2013 монографияларсы түрік, қазақ, қырғыз, орыс, босния және венгер тілдеріне аударылып жарық көрген еді. «Түркі мемлекеттерінің одағы жаһандық ықпалдастықтың Еуразиялық үлгісі» деген атпен 2016 жарық көрген еңбегінде Ж. Фейзиев жаһандану үдерісі кезіндегі халықаралық саяси тәжірибенің жаңа құбылысы ретінде түркі мемлекеттері ұсынатын бірлік моделін зерттеген және сәтті болжамдар жасаған болатын.

Бестомдықтың алғашқы томы (Фейзиев 2019а) «Түрк өркениеті» құбылысының ерекшеліктерін жіктеу мен ортақ белгілерін жинақтау арқылы ғылыми мәнін ашуға арналған. «Түрк өркениеті» ұғымы өркениеттер теориясы негізін салған ойшылдардың назарынан тыс қалғаны белгілі. Сол үшін де құбылысты теориялық және методологиялық тұрғыда негіздеудің қазіргі түрік мемлекеттері мен этностарының өзара мәдени және саяси ықпалдастығын арттырумен қатар әлемдік қауымдастықтағы орны мен рөлін анықтаудың маңызы зор. Осындай өзекті проблемаларды шешуді мақсат тұтқан автор аталған томда «түрк өркениеті» ұғымын жіктеп, оның 7 ерекшелігін ұсынады. Бұл ерекшеліктердің өзегін Еуразия кеңістігінде түрлі мемлекеттік құрылымдарда тарихи-этникалық, саяси-мәдени тармақталуда түрк өркениеті ұлттық мәдениеттердің бірлестіруші базасы ретінде сақталып қалған деген тұжырым құрайды (Фейзиев 2019а: 12-13). Осы тұжырымның негізінде автор «түрк өркениеті өзінің барлық қызмет ерекшеліктері арқылы... пассионар өркениет болып табылады» (Фейзиев 2019а: 15) деген қорытынды ұсынады.

Түрк өркениеті көріністерінің бірі ретінде олардың жүргізген тарихи геосаясатын айқындап алудың да ғылыми маңызы жоғары. Автор түрк әлемінің тарихи геосаясатын әмбебап этносаяси жүйе ретінде ғұн дәуірінен қазіргі кезеңге дейінгі аралықты қамтитын үш кезеңге топтастыруы ғылыми тұрғыда негізді деп білеміз. Соның ішінде Орталық Азиядағы жас тәуелсіз мемлекеттердің саяси-экономикалық байланыстарын жоғары деңгейге көтеру Қазақстаннан Түркияға дейін созылып жатқан біртұтас Еуразияның геосаяси қауіпсіздігінің негізін құрайды деген тұжырым жасалған (Фейзиев 2019а: 43).

«Түрік дипломатиясы» тақырыбы тарихилық тұрғыда талданып, оның ерекшеліктерін жіктей келіп «XXI ғасырдың алғашқы 15 жылы түрк мемлекеттерінің байланыстарын стратегиялық одақтастық деңгейіне көтеру жолындағы ерекше тарихи дәуір» (Фейзиов 2019а: 74) екендігін түрк парламентаризмінің бүгінгі күндегі трансформациялануын Түрк тілдес мемлекеттердің Парламенттік Ассамблеясы (ТҮРКПА) қызметімен байланыстырады.

Діни-рухани архетиптер де өркениеттің басты құндылықтарының бірі саналады. Еңбектің «Түркітер және ислам» тақырыбында түркітердің тәңірлік дін құндылықтарын исламдық құндылықтарға трансформациялаудағы тарихи процестер талданып, исламдық өркениетті дамытуға жасаған ықпал-әсері айқындалған.

Түркітердің ұзына бойғы тарихында империялық мүдделер қақтығысы мен өркениеттер сұхбаты «Түріктер және империализм» тақырыбында арнайы қарастырылған. Түрк империяларының қалыптасуы мен өркендеуі, құлдырауы мен күйреуі тарихи және геосаяси аспектілерде талданып баға берілген. XIX-XX ғасырлардағы түрк мемлекеттерінің тарих сахнасында басты ойыншыға айналған Ұлыбритания, Ресей, АҚШ сияқты алпауыт мемлекеттердің тарапынан империялық мүдделері негізінде бөлшектеніп, отар елдерге айналуының заңдылығы біршама зерделенген. Американдық зерттеуші Хьюг Поупқа сілтеме жасай отырып «түрк қасиеті тудырған «ақыл империясы» түрк геосаяси аймағында экспансионизмнің қандай да бір формасында пайда болуына мүмкіндік бермеуі керек; ал «түрк прагматизмі» нео-империализм мен нео-теократияның экспансионистік саясатқа қызмет ететін қауіпті қақтығыстарының алдын алуға күші жететіндігін көрсетуі тиіс» (Фейзиов 2019а: 96) деген тұжырымы түрк мемлекеттері ұйымының болашағынан қауіп ойлайтын саясаткерлерді рационалды ойлауға шақырады.

«Түркітер және жаңғыру» бөлімінде жалпылама шолулардың арасында жалпы түркілік қана емес, жалпы мұсылмандық деңгейде үлкен маңызға ие болған Исмаил Гаспралы бастаған ағартушылық, кейіннен саяси ағымға айналған жәдиттік қозғалыстың түркілік жаңғырудағы орны мен рөлі назардан тыс қалған. Осы қозғалыс барысында түрк геосаяси кеңістігінде дүниеге келген Түркістан Мұхтариаты, Алашорда үкіметі сияқты ұлттық мемлекеттік құрылымдардың да жаңғыртушылық қызметі талдау нысанына айналғанда тақырып толығымен түсер еді деп ойлаймыз. Автордың тақырыпқа қатысты жасаған «Алтайдан Балқанға дейін Еуразияны жайлаған түрк суперэтностының концептуалды жаңғыру идеясына интеграцияланған өзін айқындарлықтай, өз тағдырын өзі шешерліктей әлеуеті бар» (Фейзиов 2019а: 106) деген қорытындысы Кавказ бен Орталық Азияның Кеңес Одағынан бөлінген мемлекеттерінің ұлттық мемлекеттілікті нығайтуға қызмет ететін идеологиялық фактор ретінде қабылдаудың қажеттігін негіздейді.

Автор кітаптың кейінгі бөлімдерін Түрк әдебиеті, көркемөнері, музыкасы, кілем тоқымашылығы, миниатюрасы, сәулет өнері, ғылымы мен философиясы, этнопсихологиясы, әдет-ғұрыптары мен ұлттық мерекелері сияқты өркениеттің құрамды бөліктерін жіктеп, талдауға арнаған. Түрк өркениетінің жекелеген компоненттері жайлы жалпылама қорытынды жасауда автор біршама шектеулерге барған. Яғни, түрк этностарының осы салалардағы ортақ белгілері мен ерекшеліктері жеткілікті қарастырылмауы қорытынды тұжырымның толықтығына селкеу түсіргендей. Әдебиет пен өнер саласындағы тарихи тұлғалардың қай ұлтқа тиесілі екендігі жөнінде де ағаттықтарға жол берілген. Айталық,

Ахмет Ясауи мен Ахмет Йүгенкидің қазақ жерінде туып өскендігіне, қыпшақ диалектісінде жыр жазғандығына қарамастан олар өзбек ұлтының өкілі қатарында аталады (Фейзиев 2019а: 117)

Түрк этнониміне қатысты белгілі ғалымдардың деректері мен дәлелдеріне жалпы шолу жасаумен қатар қазіргі заманғы тың тұжырым, дәйектерге сай қорытынды пікір айтар ойды нақтылай түсер еді. «Түрк этногеографиясының шекаралары» тақырыбы бойынша да осындай ұсыныстар айтсақ болады (Фейзиев 2019а: 26-29). Түрк өркениетінің басты белгілерінің бірі ретінде «Түрк тілдер семьясы» арнайы тақырып болып қарастырылған. Тарихнамалық шолу, теориялық талдауларының орнықтылығына қарамастан бұл тақырыпта автор тарапынан бірқатар жаңсақ статистикалық мәліметтердің орын алуы өкінішті. Айталық, Ұйғыр тобына жататын ұйғырлардың Орталық Азиядағы саны әсіре көтермеленген. Автордың мәліметі бойынша Қазақстанда 2 миллион, Қырғызстанда 1,5 миллион ұйғыр мекендейді (Фейзиев 2019а: 50). Бұл цифрлар шындықтан мүлдем алшақ. Түрк тілдер тобының қалыптасқан құрылымынан да алшақтық орын алған.

Көптомдықтың екінші кітабы ежелгі және бүгінгі түрк халықтарының тарихы мен жалпы түрктік ұйымдардың қызметіне арналған (Фейзиев 2019b). «Көне түрк ұлыстары мен ру-тайпалары» бөлімінде жалпы саны 34 этносқа сипаттама берілген. Бұл тізімдегі кейбір этностардың сипаттамасы ғылыми тұрғыда негіздеуді қажет етеді.

«Қазіргі түрк халықтары» бөлімінде барлығы 39 түрк халықтарына сипаттама жасалған. Бұл бөлімде түрк халықтарын тілдік, этногенездік тұрғыда жіктеудегі методологиялық ұстанымның айқындалмауына байланысты автор қарама-қайшылықты тұжырымдарға жол берген. Айталық, түрікмендерді түркменстандық, кавказдық, ирактық, сириялық деп этникалық тұрғыда жеке халықтарға жіктейді де лингвистикалық тұрғыда бір тілге топтастырады (Фейзиев 2019b: 48). Сол сияқты түркітерге қатысты да осындай үстірттік орын алған. Азербайжандық, болгариялық, кипрлік, косоволық, македониялық, румыниялық, сириялық түркітер деп этникалық тұрғыда жіктеген дұрыс па, әлде оларды бұрыннан орныққан ғылыми тұжырымға сай түрк ұлтының диаспорасы деп қарастырған дұрыс па? Бұл мәселе методологиялық ұстанымы орнықты болмағандықтан да ғылыми пікірталас тудырады.

Аталған томның «Түрк диаспорасы» бөлімінде тарихи жағдайларға байланысты бүкіл әлемнің түкпір-түкпіріне тарап кеткен түрк халықтарының диаспора болып өмір сүруі, олардың этникалық негізін сақтап қалу жолындағы саяси, мәдени және ұйымдық қызметтеріне жан-жақты талдау жасалып, жалпылама тұжырымдар мен қорытындылар жасалған. Түрк диаспорасын Еуропа, Америка, Азия, Аустралия, Африка континенттеріне топтап, Ресей Федерациясындағы диаспораны арнайы қарастыруы (Фейзиев 2019b: 179-258) мәселеге нақтылық берген. РФ құрамындағы түрк диаспорасының қалыптасу тарихына қазіргі заманғы ғылыми және саяси ұстанымдарға сай талдау жасалуын елеулі жаңалық деп қабылдауға болады. Соның ішінде диаспоралардың мәдени, саяси қоғамдық және халықаралық сипаттағы ұйымдарының құрылуы мен қызметіне қарай жіктеп және топтауы арқылы талдау нақты мәнге ие болғандығын атап айтуымызға болады. Өйткені, көпшілік оқырман Ресейдегі түрк диаспоралары жайлы хабардар болғанымен олардың түрлі ұйымдарының қызметі және олардың мән-маңызы жайлы біле бермейтіндігі рас. Автордың мәліметтерінде Ресейде қазақ диаспорасының 38 қоғамдық ұйымдары мен бірлестіктері, өзбек және өзбекстандықтардың Бүкілресейлік

конгресінің 13 аймақтық филиалы мен 13 қоғамдық ұйымдары, қырғыз диаспорасының 24 қоғамдық ұйымы, «Бүкілресей әзербайжандары конгресі» сияқты ұйымдардың ресми қызмет ететіндігі айтылады (Фейзиов 2019b: 248-252). Сонымен бірге Ресейде ұлттық автономия мәртебесіндегі татарлардың да осындай ұйымдарының қызметі талданған. Ресейдегі Түркия түркітері диаспорасының да қызметі жыл санап арта түсіп келе жатқандығы атап көрсетілген.

Тақырыпқа қатысты қорытынды жасаған автор «түрк диаспорасының халықаралық аренадағы қызметін, оның конструктивтік және прагматикалық негіздерінде қалыптасу үрдісін алға қойсақ, оның оңтайлы мүмкіндіктерінің қазіргіден де бірнеше есеге көбейетіндігіне куә боламыз» (Фейзиов 2019b: 258) деген болжам жасайды.

Осы томның «Жалпытүркілік ұйымдар» деп аталатын соңғы бөлімі Түрк мемлекеттері мен халықтарының ортақ саяси, мәдени, экономикалық кеңістігін қалыптастыру бағытында жұмыстар жүргізіп келе жатқан халықаралық ұйымдардың құрылу тарихы мен атқараған қызметтеріне талдау жасауға арналған. «Түрк әлемінің интеграциясы мәселесінде практикалық тұрғыдан ең маңызды бағыттардың бірі – ұйым құру» (Фейзиов 2019b: 260) екендігін нақтылаған ғалым осы бағытта шешуші маңызға ие болған Түрк тілдес елдердің парламенттік ассамблеясы (ТҮРКПА), Түрк мәдениеті және өнерін дамыту халықаралық ұйымы (ТҮРКСОЙ), Түрк ынтымақтастық және үйлестіру агенттігі (ТИКА), Түркі тілдес мемлекеттердің ынтымақтастық кеңесі (ТМЫК), Халықаралық Түркі академиясымен (ТХА) қатар тағы да осындай сегіз халықаралық ұйымның қызметіне арнайы талдау жасаған. Осындай ұйымдар туралы қарапайым оқырмандардың толық мәліметі жоқ екендігін тағы да қайталап айтуға болады. Демек, түрк өркениетінің ықпалдастық жолындағы қызметі қазіргі кезде халықаралық байланыстардың өзегіне айналғандығы және олардың қызметі нақты стратегиялық міндеттерді шешуге жұмылдырылғандығына оқырман қауымның көзі жете түседі.

Көптомдықтың үшінші кітабы «Түрк мемлекеттілігі тарихы» (Фейзиов 2019c) деп аталады. Түрк мемлекеттері мен империялары, Тәуелсіз түрк республикалары, Автономды түрк республикалары деп үш бөлімге топтастырылған мемлекеттілік тарихы жайлы мақалалар жинақтаушылық сипатымен ерекшеленеді. Тарих ғылымында ғылыми тұжырымдалған және деректік тұрғыда негізделген тарихи ойды бүкіл түрк мемлекеттеріне қатысты топтастыру түрк өркениеті жайлы толыққанды ой-пікірдің қалыптасуына арналған. Бұл қуаттауға болатын жетістіктер. Насихаттық мақсат көздеген осындай жинақтаушылық мақалалардың бағыт-бағдарын қолдауға және ондағы ұсыныстарды қуаттауға болады. Дегенмен, автордың жалпылама шолу сипатындағы мақалаларының құрылымында елеулі ағаттықтар орын алған. Атап айтқанда, билеуші әулеттерінің түрктөкті болғаны ол мемлекеттердің түрктөкті екендігін айқындамаса керек. Мәмлүк мемлекеті, Ирак, Сирия селжұқ мемлекеттері, Дели түрк сұлтандығы автордың тұжырымында түрк мемлекеттері қатарында аталады (Фейзиов 2019c: 7-8). Әлемдік ғылыми ойда орнықтаған бұл тұжырымдар автордың жеке пікірі деп қабылдануы керек сияқты. Бүкіл түрк өркениеті туралы ой-пікірлердің барынша дәлелді және қисынды болуымен бірге теориялық және методологиялық тұрғыда орнықты болуы әлем жұртшылығына ұсынылған маңызды концепция ғылыми ортада өткір қарсылық қана емес, ақиқаттылығына пікірталас та тудырмайтындай болуы керек деп ойлаймыз. Автор осындай даулы тұжырымдар ұсына отырып, Орталық

Азиядағы қазіргі түрк мемлекеттерінің тарихында ұлтқалыптастыруда шешуші фактор болған Қазақ хандығы, Бұқара әмірлігі, Қоқан, Хиуа хандықтары назардан тыс қалуы да осы елдер тарихшыларының зерттеу қорытындыларын ескермегендік болып саналса керек. Осыған байланысты автормен қатар түрк халықтарының тарихын зерттеуші ғалымдардың осы мәселеге қатысты методологиялық ұстанымдары ортақтастырылуы керек.

Көптомдықтың төртінші кітабы «Түрктану» деп аталады (Фейзиев 2019d). Кітап «Түркшілдік, Түрктану және түркшілдер», «Түрктер туралы пікірлер», «Түрк әлемінің даму перспективалары: алып одақтың негіздері мен мүмкіндіктері» деп аталатын үш бөлімге топтастырылған. Түрктану мен түркшілдіктің пайда болуы мен қалыптасуының тарихын жеке тұлғалардың өмірбаяны арқылы тұлғаландырған автор биографиялық тәсілмен 21 түрктану мен түркшілдердің өкіліне арнайы тоқталған. Олардың әрқайсының түрктануға қосқан үлесі туралы ғылыми тұжырымдар жасай отырып, жалпылама қорытындылар жасайды. Әрине, арнайы ғылыми зерттеулерде тұжырымдалған тұлғалар образының жинақтап берілуі түрктану ғылыми бағытын толық танытуға арналғаны түсінікті. Зерттеуде осы ғылыми бағыттың нәтижелері саяси ағым ретіндегі түркшілдік идеологиясының отаршылдыққа қарсы күрестегі, тәуелсіздік жолындағы әрекеттердің, ұлттық мемлекеттер қалыптастырудың негіздері және түрк мемлекеттерінің ықпалдастығын орнықтырудың басты дәлелдері мен тұжырымдарына айналғандығы туралы жалпылама концепция ұсынады. Бұл концепцияның қазіргі заманғы түрк өркениетінің әлемдік қауымдастыққа кірігуі мен ынтымақтастығының тактикасы мен стратегиясын айқындаудағы маңызы үлкен деп білеміз. Осы бөлімге қатысты ескертпе ретінде айтарымыз, автор көрнекті түрктанушылардың қатарында Орталық Азия республикаларының өкілдерін (Олжас Сүлейменовтен басқа) қоспағандығы. Бұған автордың мақсатты әрекетінен де бұрын осы тақырыпты жан-жақты қамтуға түрк мемлекеттерінің арасында ортақ гуманитарлық кеңістіктің қалыптасып үлгермегендігі себеп болған деп ойлаймыз. Орталық Азия республикаларының түрктанушылары ғана емес, түрктанудың басқа да мәселелердегі зерттеу нәтижелері автордың зерттеу көкжиегіне ілінбей қалғандығы өкінішті. Жекелеген мемлекетке немесе аймаққа қатысты жалпылауларда қалыпты жағдай болғанымен бүкіл түркілік жинақтаушы еңбекте бұндай олқылықтардың орын алуы концептуалдық тұрғыда орынсыз болып шыққан. Осы бөлімдегі «Әлемдік түрктанушылар» тақырыбында қамтылған Халықаралық Түркі академиясының қызметі жайлы мәліметтер құрылымдық жағынан екінші томның IV бөлімінде енгізілгені мазмұндық және қисындық бірізділікке жауап берген болар еді.

«Түрктер туралы пікірлер» (Фейзиев 2019d: 147-178) деп аталған II бөлім түрк тарихы, мәдениеті, әскери тактикасы мен саясаты және мінез-құлқы жайлы ойшылдар мен зиялылардың таңдаулы ой-пікірлерін тақырыптарға жинақтап, ұсынғандығы да түрк өркениетінің ерекшеліктері жайлы толымды түсінік қалыптастыруға қызмет етеді.

«Түрк әлемінің даму перспективалары: алып одақтың негіздері мен мүмкіндіктері» аталатын III бөлімнің қамтыған мазмұны түрк мемлекеттері мен халықтарының ынтымақтастығын орнықтыруға қатысты ғылыми тұжырымдары мен жасалған ұсыныстары бойынша бестомдық кітаптың ең басты идеясын көтеріп тұр деп айтуымызға болады. Бөлімде Түрк әлемінің даму перспективалары: алып одақтың негіздері мен

мүмкіндіктері, Түрк әлемінің жалпы территориясы және халқы, Геосаяси құрылым, Өркениет факторлары, Саясат, Экономика, Әскери әлеует, Ғылыми-зияткерлік әлеует, Табиғи ресурстар, Түрк мемлекеттерінің жалпы қауіпсіздік мәселелері тақырыптарында жасалған қорытындылар мен алынған нәтижелердің түйіні «Түрк мемлекеттер одағы: идеядан шынайылыққа» деген соңғы тақырыпта түйіні тарқатылады. Алдыңғы тақырыптарда негізделген ғылыми ойлар мен ұсынылған дәлел-дәйектер түрк әлемінің ішкі және сыртқы ықпалдастығын нығайтудың ең жоғары ұйымдасқан түрі ретінде осындай саяси ұйым құруды, оның құрылымы мен миссиясының, халықаралық қауымдастықта алатын орны мен атқаратын рөлін болжамдауға бағытталған. «Еуропа одағы мен түрк мемлекеттер одағы Еуразияның бір-біріне жақын платформалардың бірі» (Фейзи́ев 2019d: 194) болатындығын нықтай отырып, екі одақтың «әртүрлі өркениет ошағында орналасуы, өзіндік ерекшеліктері болуы бұл өркениеттерді бір-біріне қарсы қояды деген түсінік болмауы тиіс» (Фейзи́ев 2019d: 197) екендігіне назар аударады. Тарих ғылымының болжамдық функциясына сай автор түрк мемлекеттері одағының жалпы саяси стратегиясының негізгі мақсаттарын модельдеуге мүмкіндік беретін 18 факторды жіктеп көрсетеді (Фейзи́ев 2019d: 268-272). Түрк өркениетінің тарихи-саяси мүмкіндіктерін іске асыру барысында «Түрк мемлекеттер одағы таяу болашақта әлемдік қоғамдастық пен халықаралық ұйымдар деңгейінде – адамзаттың тарихи дамуының жаңа және қажетті кезеңі ретінде қабылданатын және саяси маңызы жоғары бағаланатын болады» (Фейзи́ев 2019d: 275) деген қорытынды жасайды. Тарихи даму заңдылығы ғылыми болжамдарды сыннан өткізеді, нақты тәжірибе барысында түзету, толықтырулар енгізіледі. Ж.Фейзи́евтің 2019 жылғы осы ғылыми болжамы бүгінгі күні ақиқатқа айналып отыр. Түркітілдес елдер ынтымақтастығы атымен пайда болған құрылымға 2021 жылы 12 қарашада өткен Ыстамбұл саммитінде жаңа анықтама беріліп, ұйымның атауы Түркі мемлекеттерінің ұйымы болып қайта қаралды.

Көптомдықтың соңғы кітабы (Фейзи́ев 2019e.) түрк әлемінің тарихи тұлғаларын насихаттауға арналған. Барлығы қырық тарихи тұлғаның тарихи портреті түрк өркениетінің көрнекті өкілдерінің тұтастай галереясын құраған. Осы галерея дан оқырман түрк мемлекеттерінің негізін қалаған Оғыз қағаннан бастап халықаралық деңгейдегі көрнекті мемлекеттік тұлғаға айналған Гейдар Алиевке дейінгі қайраткерлерді, Әбу Насыр әл-Фарабиден бастап Роальд Сагдеевке дейінгі ғұлама ғалым-ойшылдарды, Ахмет Ясауиден бастап Шыңғыс Айтматов, Бахтияр Вагабзадеге дейінгі әдебиет пен өнер саңлақтарын көреміз. Түрк өркениетінің әлемге танылуына және мойындалуына өлшеусіз үлес қосқан тарихи тұлғалардың қатары әлдеқайда көп екендігі белгілі. Әйтсе де авторлық концепцияға сай таңдалып алынған тұлғалардың өмірбаяны ғылыми негізделіп, олардың әлемдік қауымдастықтағы алар орны лайықты тұжырымдалған. Кітаптың полиграфиялық жетістіктерінің қатарында тарихи тұлғаларға қатысты көркемсуреттер, картиналар, миниатюралар, репродукция топтамасының ұсынылуы екендігін атап айтуға болады.

Қорытынды ретінде айтарымыз, Жаваншир Фейзи́евтің «Түрк әлемі» атты бестомдық еңбегі осы бағыттағы ғылыми және саяси ойды жинақтап, жүйелеген және тақырыпқа қатысты авторлық тұжырымдар жасалып, түрк әлемінің ынтымақтастығы мен ықпалдастығын теориядан тәжірибеге айналдырудың нақты қадамдары бойынша ғылыми болжамдар жасалған аса құнды еңбек деп бағаланады. Автордың көптеген

ой-тұжырымдарына нақты саяси тәжірибелерге жасалған талдаулар негіз болған. Ал ғылыми болжамдары әлемдік даму тәжірибелерімен қатар тарихи заңдылықтарға сүйеніп жасалған. Еңбектегі ғылыми тұжырымдар, жасалған қорытындылар мен ұсыныстардың теориялық және қолданбалық маңызы үлкен деп бағалаймыз.

Әдебиеттер тізімі

- Feiziev Zh. *Ethnopolitical conflicts in the Caucasus and their impact on State independence*. Baku. Aspoligraf Ltd. 2002. 272 б.
- Фейзи́ев Ж. Бірінші кітап: *Түрк өркениетінің басты құндылықтары*. Алматы: Принт. 2019а. 234 б.
- Фейзи́ев Ж. Екінші кітап: *Түрк халықтары*. Алматы: Принт. 2019b. 328 б.
- Фейзи́ев Ж. Үшінші кітап: *Түрк мемлекеттілігі тарихы*. Алматы: Принт. 2019с. 328 б.
- Фейзи́ев Ж. Төртінші кітап: *Түрктану*. Алматы: Принт. 2019d. 288 б.
- Фейзи́ев Ж. Бесінші кітап: *Түрк әлемінің тарихи тұлғалары*. Алматы: Принт. 2019е. 336 б.

References

- Feiziev Zh. *Ethnopolitical conflicts in the Caucasus and their impact on State independence*. Baku. Aspoligraf Ltd. 2002. 272 p. (in English)
- Feiziev Zh. Birinshi kitap: *Birinshi kitap: Türk örenietiniñ bastı qūndılyqtary..* Almaty: Print. 2019a. 234 p. (in Kazakh)
- Feiziev Zh. Ekinshi kitap: *Türk halyqtary*. Almaty: Print. 2019b. 328 p. (in Kazakh)
- Feiziev Zh. Yshinshi kitap: *Türk memlekettiligi tarikhy*. Almaty: Print. 2019s. 328 p. (in Kazakh)
- Feiziev Zh. Törtinshi kitap: *Türk tanu*. Almaty: Print. 2019d. 288 b. (in Kazakh)
- Feiziev Zh. Besinshi kitap: *Türk әлемінің тарихи тұлғалары*. Almaty: Print. 2019e. 336 p. (in Kazakh)

Information about authors

Khazretali M. Tursun – Doctor of Historical sciences, professor of the Department of History, Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University, B. Sattarkhanov str., 29, 161200, Turkestan, Kazakhstan, <https://orcid.org/0000-0002-8610-522X>, khazretali.tursun@ayu.edu.kz,

Akmaral N. Sundetova – Master of history, West Kazakhstan Marat Ospanov Medical University, Mareseva str., 68, 030000, Aktobe, Kazakhstan, <https://orcid.org/0000-0001-6351-2765>, akmar.sundet@gmail.com,

Авторлар туралы мәлімет

Хазретәлі Маханұлы Тұрсұн – тарих ғылымдарының докторы, Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, тарих кафедрасының профессоры. Б. Саттарханов көшесі, 29, 161200, Түркістан, Қазақстан, <https://orcid.org/0000-0002-8610-522X>, khazretali.tursun@ayu.edu.kz

Ақмарал Нағашыбайқызы Сундетова – тарих ғылымының магистрі, М. Оспанов атындағы Батыс Қазақстан медициналық университеті, Маресьев көшесі, 68, 03000, Ақтөбе, Қазақстан, <https://orcid.org/0000-0001-6351-2765>, akmar.sundet@gmail.com

Сведения об авторах

Хазретали Маханулы Турсун – доктор исторических наук, профессор кафедры истории Международного казахско-турецкого университета имени Ходжи Ахмеда Ясави, ул. Б. Саттарханова, 29, 161200, Туркестан, Казахстан, <https://orcid.org/0000-0002-8610-522X>, khazretali.tursun@ayu.edu.kz

Акмарал Нагашбаевна Сундетова – магистр истории, Западно-Казахстанский медицинский университет имени М. Оспанова, ул. Маресьева, 68, 030000, Актобе, Казахстан, <https://orcid.org/0000-0001-6351-2765> akmar.sundet@gmail.com

Авторлардың қосқан үлесі:

Бірлескен жұмыс авторлар рецензиялаған жарияланған еңбекті талдаудан тұрды

Мүдделер қақтығысы туралы ақпаратты ашу. Автор мүдделер қақтығысы-ның жоқтығын мәлімдейді. / **Раскрытие информации о конфликте интересов.** Авторы заявляют об отсутствии конфликта интересов. / **Disclosure of conflict of interest information.** The author claims no conflict of interest

Мақала туралы ақпарат / Информация о статье / Information about the article.

Редакцияға түсті / Поступила в редакцию / Entered the editorial office: 24.01.2025

Жариялауға қабылданды / Принята к публикации / Accepted for publication: 31.03.2025.